

TONYUKUK YAZITI

Tonyukuk malûm olduğu veçhile Gök Türklerin tarihinde maruf bir şahsiyettir. Birkaç Gök Türk hükümdarı zamanında yaşamış olan bu vezir Türklerin istiklal hareketine iştirak etmiş, Bilge Han zamanına kadar yaşamıştır. Thomsen vezirin yaşadığı devirleri gözönünde tutarak bu yazıtın da 725 yıllarında dikilmiş olması lâzım geldiğini yazmaktadır.

Bu yazıt Bilge Han ve Kültegin yazıtının civarında olup Tola ırmağının yukarı taraflarındadır.

Bütün yazıt iki taş üzerine yazılmış olup birinci taşta 35 satır vardır. Halbuki Radloff; 17inci satırdan sonra bir de 18inci satır tasavvur etmiş ve bu satırı noktalarla işaret etmiştir. Thomsen ise aslında burada bir satırın olmadığını göstermektedir. [Bakınız: Turcica, s. 8, not 3] İkinci taşta da 27 satır vardır. Binaenaleyh 62 satırdan ibaret olan bu yazıtta ihtiyar vezir kendi ağzından evvelâ Elteriş Hanın zamanından [18inci satıra kadar] bahsetmekte ondan sonra Kapagan Hanın devrini anlatmakta [48inci satıra kadar] en sonra da kendisinden bahs ile bir takım ihtarlarda bulunmaktadır.

Yazıt evvelki yazıtların küçük mikyasta aynıdır. Yazıtın etrafında başları kırılmış sekiz tane heykel vardır.

Yazıtı evvelâ Radloff neşretmiştir. [Die Altürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge, 1899, s. 2 - 27].

Daha sonra Ramstedt vasıtasıyla yazıtın mükemmel fotoğraflarını elde eden Thomsen bununla uğraşarak Turcica adlı eserinde birçok yerini düzeltilmiş, en sonra da güzel bir tercümesini yapmıştır.

Biz de Radloff'un neşrettiği asıl metin üzerinde Thomsen'in düzeltmelerini gözönünde tutarak yaptığımız tashihlerle eserin tercümesini sunuyoruz.

BATI TARAFI

- 1 Bilge Toyukuk ben özüm t'bg'ç il'ne kıl'nd'm; türk bud'un t'bg'çka kör'r erti.
- 2 [tür]k bud'un k'nın bolm'y'n t'bg'çda d'r'ltı k'n'ndı k'nın kod'p t'bg'çka y'na iç'kdi. t'nri n'ça t'miş r'ınç: k'n b'rt'im.
- 3 [k'n'n'n] kod'p iç'kd'n iç'kd'k üç'n t'nri ö[l'm]miş ['] r'ınç türk bud'un ölti k'ndı y'k boldı. türk sir bud'un y'rinte.
- 4 bod k'm'dı ıda t'sda k'm'işı kubr'nıp y'eti yüz boldı e'ki ü'lüği t'l'g erti, bir ü'lüği y'd'g erti; y'eti yüz kişiğ.
- 5 ud'z'gma ul'gı ş'd erti y'g'l tidi y'gm'işı b'n erti'm bilge toyukuk k'g'nmu k'ş'ın t'd'm, s'k'nd'm: turuk buk'lı s'm'iz buk'lı ark'da

['] Ölütmüş diye okumak isteyen Thomseni haklı bulmaktayız. Bakınız; Turica s. 34.

BATI TARAFI

- 1 Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ülkesinde vücut buldum. [O zamanları] Türk milleti Çine tâbi idi.
- 2 Türk milleti hansız olmasın (diye) (1) Çinden ayrıldı. Han sahib oldu. [Fakat sonra] hanını koyup tekrar Çine teslim oldu. (2) [O zaman] Tanrı böyle demiş: (sana) han verdim.
- 3 Hanını koyup hüküm altına girdin. Hüküm altına girdiği için Tanrı ölüm vermiş. Türk milleti öldü, mahvoldu (3), yokoldu. Müttehit (?) Türk milletinin yerinde
- 4 Boy kalmadı. Ağaçta taştta kalmış olanları toplanup yedi yüz (kişi) oldu. (Bunların üçte) iki kısmı atlı, (üçte) bir kısmı yaya idi. Yedi yüz kişiye
- 5 Kumanda edenlerin büyüğü şad idi. İltihak et dedi. İltihak edenlerin (biris de) ben idim: Bilge Tonyukuk. Hakanımı ilerletiyim

BATI TARAFI

- 1 : *OYIÇ : İYIYIYIÇ : *YIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
İHTIYIYIÇ : İHTIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
- 2 : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
- 3 İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
- 4 İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
- 5 : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ
İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ : İYIYIYIÇ

(= hakanı ilerletiyim mi?. İteyim mi) dedim. Düşündüm : (insan) zayıf buğalarla, semiz buğaları uzaktan

- 11 ölürt'çi ok tirm'n t'bg'ç b'rd'ny'n t'ğ, kit'y önd'ny'n t'ğ, b'n yird'nd'y'n t'ğeyin türk sir bud'n y'rinte idi yor'm'zun us'r idi y'ok k'is'lm.
- 12 tirm'n ol s'biğ 'ş'd'p tün ud'şik'm k'lm'di күntüz ol'rs'r'm k'lm'di, 'nda ötrü k'g'n'ma ö't'nt'm 'nça ö't'nt'm: t'bg'ç, og'uz, kit'y bu üç'gü k'bs'r.
- 13 k'lt'çi b'iz öz'çi t'ş'n tutm'ş t'ğ biz yuyka 'r'kli topl'g'alı uç'uz 'rm'ş, y'nç'ge 'r'kl'ğ üz'ğ'li uç'uz; yuyka k'al'n bols'r topl'g'ul'k 'lp 'rm'ş, y'nç'ge.
- 14 yog'n bols'r üz'g'ük 'lp 'rm'ş, önre kit'yda b'ri'ye t'bg'çda kur'ya kurd'nda, yır'ya og'uzda 'ki üç bin süm'iz k'lt'ç'im'iz b'rmu ne 'nça ö't'nt'm.
- 15 k'g'n[im b'n] öz'm bilge toy'k'ük ö't'nt'ük ö't'nç'em'in 'ş'dü b'rti; könl'nçe od'iz t'edi; kök ün'ğ yog'uru ö't'k'n yışg'uru ud'z't'm ing'k k'ö'ke tog'l'da og'uz k'lti.
- 16 [süsi üç bin] 'rm'ş; ['] biz 'ki bin 'rt'im'iz, sün'ş'd'im'iz t'nri y'r'l'k'di y'ç'd'im'iz üz'zke tüşdi, y'ç'd'k volta y'eme ölti k'ök 'nda ötrü og'uz 'kım k'lti.

['] Radloff altı bin diye kestiriyor. Biz de asıl metne Radloff'un okuduğu gibi koyduk. Fakat Thomsen'in tahmini daha akla yakın olduğu için transkripsiyos ve tercümede onu tercih ettik.

- 11 Öldüreceklerdir derim. (Onun için siz) Çinliler cenuptan, Kitaylar doğudan, ben (de) şimalden degeyim (= saldırayım) (bu suretle) müttehith (?) Türk milletinin yerinde (artık) hükümdar yürümesin (= ilerlemesin) Olur ise hükümdarı yok eyliyelim.
- 12 Derim. Bu sözü işitüp gece uyuyacağım gelmedi; gündüz oturaçağım gelmedi. Bundan ötürü hakanıma arzettim (5). Böyle arzettim: Çinliler, Oguzlar, Kitaylar bu üçü birleşirler ise
- 13 Taşla tutulmuş gibi tehlikede olacağız. (Bir şeyi) yufka iken toplamasi (= bükmesi) kolay imiş, ince iken kırması (gene) kolay; (fakat) yufka kalın olur ise bükmesi zorlu imiş; ince
- 14 Kalın olsa parçalaması zorlu imiş. Doğuda Kitaylara, cenupta Çinlilere, batıda batılılara, şimalde Oguzlara iki üçer bin (kişilik) askerimizle gelmeliyiz. Olur mu?. Böylece arzettim.
- 15 Hakanım ben Bilge Tonyukuk, özüm arzettiğim maruzatımı işidi-verdi (= kabul etti). Göğlünce sevk et dedi. Kök üngü bata çıka Ötüken ormanına doğru sevk ettim. İnekler (ve) yük hayvanlarile Togla da Oguzlar geldi.

- 11 : 3074 : 6kH9HXTX : LYJ0 : H'YTH : 3FLHYYN
- : 333YTHYTH : H'Y9EH : 3D033YH9H'X : 6kH9HXTX
- 6JYH4DDHXHYX : 334HYDHF : JkH'YTH
- 12 : 4kH'YTH : TXHYX : 6HJ333H'YTH : TX : Y'JY : H'YTH
- : 6kH'YTH : 6kH'YTH : N'YHJ0 : TXHYXHYXHYX
- HYJH : N'YJY : 3074 : 4HY : LYJ0
- 13 : 6Y3YTHYD : 4H'X6kH'X : 3Y0 : TXHY : 4H'YTH
- : JHYD : 4H'Y : TXHY : 6Y3YTHY : 6YTHYJYJYH
- JY3Y : 6YTHY : JYJYJY : 4HYJYJY
- 14 : JYTH : J33074 : JYTH : 6YTHYHY : 4YJYJY
- : J34HY : JDYH : J033HY : JDYH : J3LYJ0
- : 6kH'YTH : JH'YHY : 4H'YHY : 4H'Y : YH'YTH
- 15 : 3HYD : Y'YH : TXHY : JLYYH : TH'YTH
- THYHY : J3JY : JYBYH : 6HY : 3HYH'YH
- 16 : 4HYH : 4HYH : YH'Y : 4H'Y : 6YTHYH
- : JM'D333D : TXHY : JYHY : 4HY33D : J3HYH'YH
- THY : H'YHY : N'YHJ0 : BBHYH : JHY

Ordusu üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaştk. Tanrı irade etti. (Onları) perişan ettik; (bazıları) nehire düştü. Perişan olanlar yollarda kaçarlarken öldü. Ondan ötürü Oguzların hepsi geldi.

- 17 [?] türk bud^un'g öt^uk'en yr^rke b^en öz^um bilge toy^uk^uk öt^uk'en yr^rig konmⁱş t^ey'in e^şi'dip b^erⁱy^eki bud^un kurⁱy^eki yrⁱy^eki önr^eki bud^un k^eli.

DOĞU TARAFI

- 18 e^şki bin e^rtimⁱz. . . [b]olti türk bud^un ol^ur[^g]lı türk k^ug^un ol^ur[^g]lı ş^undun b^el^uka t^eluy üg^uzke t^egmⁱş yok e^rmⁱş k^ug^unⁱma öt^unⁱp sül^utdⁱm.
- 19 ş^und^un [b^el^uka] t^eluy ü[^gz^uk]e t^egürtⁱm üç ot^uz b^el^uk sıdı usın bund^utu yurt^uda y^etu k^ulur e^rti; t^ebg^uç k^ug^un y^eg^umⁱz e^rti on ^uk k^ug^unⁱ y^eg^umⁱz e^rti.
- 20 [?] . . . küç boldı ol üç k^ug^un ögl^ueşⁱp ^ultun yış üze k^ub^eşⁱl^um t^emⁱş; ^unça ögl^ueşⁱmⁱş, önre türk k^ug^ung^uru sül^ul^um t^emⁱş ^unⁱru sül^um^es^er k^uç^unⁱn e^rs^er ol b^ezni.
- 21 [k^ug^unⁱ ^ulp e^rmⁱş ^uy^uç^usı bilge e^rmⁱş k^uç^unⁱn e^rs^er ölü^urt^eci-k^uök üç^ugün k^ub^eşⁱp sül^ul^um ^unⁱ y^uk k^us^ul^um t^emⁱş türg^uş k^ug^un ^unça t^emⁱş b^enⁱn bud^unⁱm ^unda e^rrür t^emⁱş.

[!] Radloff asıl metne bir kelime ilâve ile keltürtim ^uk sözünü de olacağını kestirmektedir.

[?] *Thomsen okunamıyan bu yerin şöyle olması gerek olduğunu ileri sürüyor*: artuk kırkız küçlig kagan yağımız boldı [Bak. Turcica. S. 9].

- 17 [Türk hakanını], Türk milletini Ötüken yerine (ve) ben kendim Bilge Tonyukuk (da) Ötüken yerine yerleşmiş diye iştirip cenup-taki milletler, batıda, şimalde (ve) şarktaki milletler-geldi.

DOĞU TARAFI

- 18 İki bin idik.... oldu. Türk milleti oldu olalı, Türk hakanı oldu olalı Şantung şehirlerine, denize (kadar) değdiği yok imiş. (6) Hakanıma arzedip asker sevk ettirdim.
- 19 Şantung şehrine, denize kadar (ordu)u eristirdim. Yirmi üç şehir harap edildi (7). Usın Bundatu (?) yurttta yata kahr idi. Çin hakanı düşmanımız idi. On ok hakanı düşmanımız idi.
- 20 [Bundan maada kuvvetli Kırgız hakanı düşmanımız] oldu. Bu üç hakan birlikte meşveret edip Altın ormanında toplasalım demişler. Böylece meşveret etmişler. Doğudaki Türk hakanına karşı asker sevk edelim demişler. Ona karşı asker sevk etmez isek kaçınır isek o bizi (8)

: 1EYTR: *4NHF: 13779HFHM: 13779HFHM (13779HFHM)

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

DOĞU TARAFI

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM: 13779HFHM

: 13779HFHM

[Hakanı cessor imiş, müşaviri] bilge imiş. Kaçınır isek (bizi) öldürecekler. (Onun için) üçümüz birleşüp asker sevk edelim; onu yok etliyelim demiş. Türgiş hakanı (da) şöyle demiş: Benim milletim de orada bulunacaktır demiş.

- 22 [türk bud'unu y'eme] bulg'ak [ol t'm'iş] og'uzi y'eme l'rk'nc ol t'm'iş; ol s'bın 'ş'd'ip tün y'eme ud's'k'm k'lm'ez 'rti, ol's'k'm k'lm'ez erti; 'nda s'k'nd'm.
- 23 a sü t'd'm kögm'n yolu bir 'rm'iş tura'ş t'y'n 'ş'd'ip bu yol'n yoris'r y'rm'çi t'd'm y'rçi t'l'd'im çölgi 'z 'ri bolt'm.
- 24 [ö]z'üm 'z yir 'rm'iş bir turuku 'm'iş 'nın b'rm'iş 'n'r y't'ip bir 'tl'g b'rm'iş t'y'n ol yol'n yoris'r unç t'd'im s'k'nd'm k'g'n'ima.

ŞİMAL TARAFI

- 25 öt'nt'm sü yorit'd'm 'tl't [t'd]m 'k t'rm'el k'çe og'uz 'kl't'd'im 't üze b'nt're k'r'ig s'kd'm y'k'ru 't y'ete y'd'g'n ig'ç tut'nu 'gturt'm önreki 'r.
- 26 yog'urça t'g'rup ib'r ? ı['] 'şd'm'z yob'lu int'im'z on tünke y'nd'kı tog birü b'rd'm'z y'rçi y'r y'n'l'p bog'zln'di bun'd'p k'g'n y'lü k'r t'm'iş.

[1] Burası için bakınız: Turcica, s. 82. Asıl metni Radloff'dan aldığımız için tegürüp yerine idip kalmıştır.

- 22 Türk milleti gene kargaşalıktadır demiş. Oğuzlara da isyan edin demiş. Bu sözü işitip hemen gece uyuyasım gelmez idi. (Gündüz) oturasım gelmez idi. O vakit düşündüm.
- 23 dedim. Kögmen yolu bir imiş; (kardan) kapanmış (9) diye işitip bu yoldan gidilir ise yaramıyacak dedim. Kılavuz diledim. Az çölünden [bir] adam buldum.
- 24 Kendim Az yer imiş. Bir durak yeri imiş. Anıya varmış (?), orada yatıp bir atlı(ile) varılır diye o yolu yürür isek emindir dedim (10). Düşündüm; hakanıma.

Şimal tarafı

- 25 Arzettim. Asker yürüttüm. Atlattırdım. Ak - Termeli geçerek Oğuzları öne sevk ettim (11). At üstüne bindirerek karı sökdüm. (Sonra) yukarı doğru atlarını yedek yaya halinde ağaçlara tutunarak ilerlettim. Öndeki adamlar.

- : İ✱HJ>>HJ ✱ : N✱QFHYZ > (İ✱HJ) H'YJ > J (N✱QF) >>> JQYTH 22
- : (H)✱HJHJ > : FHTH✱YQ✱QI >>> : N✱QH'NH : 1X1 : JFJYJ >
- J✱OHJYJ ✱ : FHTH✱YQ
- : İ✱YTYX : FJ > D : H✱ENB : ✱XH NI : J 23
- : ✱XHFL✱HJD : HSYH > D : J > J > J : 1X1H'QHİ ✱ > ✱
- ✱ ✱ > J > J : FTYHFEYNY : ✱XYHFLTY . . .
- : FJ > HJ > ✱TYX : İ✱Y QF) TYQH : ✱H(F 24
- : J > J > J : H'QHİ ✱HJYJ ✱TYX : 1QDHY : İ ✱HJ > F) : İ ✱Y
- J✱JYH : ✱OHJ : ✱XH > : HSYH >

ŞİMAL TARAFI

- : JLYY✱YH(H) : ✱(XH) ✱J ✱ : ✱✱✱FHYDNI : ✱H'HN 25
- : YHJD : ✱XBİ : YHJTY (H'QX) : JHN ✱ : ✱✱✱JHYZ >
- : TYJTYHN : ✱H > ✱Y : >) ✱ > ✱LYTY : JYJYHJQ ✱
- : JFH'NH > : H✱HNH' : > J > D : H✱Y > : FQHYJTYTY : JLYY > D 26
- : FQJHY > J : JYDYTY : FLYTY : H✱Y > HJ : NYTYX > J > : FNQD
- İ ✱HTBNYY : JYH : 1 > Y > J

(Karı) çigneyerek yetişüp Ibarı aştk. Güçlkle aşığı indik (12). On gece yandaki sırtlardaki manialar arasından vardık. Kılavuz yeri yanıldığından boğazlandı. Böyle zahmet çeküp hakan atlara binmeğe çalışımız demiş. 26

- 27 ^anı su[b]’g b[^r]’m ol sub kodı b^ard’ım’z s^an^ag’lı tüşürt’ım’z ^a’lg ıka b^azur ^ert’ım’z. kün y^eme tün y^eme y^elü b^ard’ım’z, kırk’iz’g uka b^asd’ım’z.
- 28 . . sünğ’in ^aç[d]’m’z. k^anı süsi t^erl’ım’ş. sün^aşd’ım’z, s^angd’ım’z; k^anın ölr’t’ım’z; k^ag^anka kırk’iz bud^anı i^ç’kdi y^ükünti y^and’ım’z köğm^en yış’g b^erü k^elt’ım’z.
- 29 kırk’izda y^and’ım’z türgiş k^ag^anda körüğ k^elti; s^abı ^and^eğ önd^en k^ag^ang^aru sü yorıl’ım t^em’iş yoi’^am^as^ar bizni k^ag^anı ‘lp ^erm’iş ^ayguçısı bilğe ^erm’iş k^aç’n’n ^ers^r.
- 30 bizni ölr’t^eçi-k^ük t^em’iş, türgiş k^ag^anı t^aş’km’iş tidi on ^ök bud^anı k^el’s’z t^aş’km’iş tir t^abg^aç süsi b^ar ^erm’iş ol s^ab’g e^şdip k^ag^an’ım b^en ‘bg^erü tüş^eyin tidi.
- 31 k^atun y^ük bolm’iş ^erti, ^anı yogl’t^ayın t^edi sü b^ar’n t^edi ‘ltun yışda ölr’n t^edi sü b^aşı inel k^ag^an t^ard^aş ş^ad b^arzun t^edi bilğe toy^ük^üka b^ana ^aydi:
- 32 bu süğ ‘lt tidi kıy’n’g könl^ançe ^ay b^en s^ana ne ^ay^aın tidi k^elir ^ers^rr köğ ökl^üür k^elm^ez ^ers^rr til’g s^ab’g ^alı olur tidi ‘ltun yışda ölr’t’ım’z.

- 27 Anı suyunu (atlı olarak) varalım. Bu su boyunca vardık. [Efradı] saymak için [attan] indirdik. Atları ağaçlara bağlattık. Hem gece, hem gündüz dört nala gittik. Kırgızları uykuda bastık.
- 28 Mızraklarla (yol?) açtık. Hanı, askeri toplanmış. Savaştık, mızrakladık. Hanını öldürdük. Hakana Kırsız milleti teslim oldu, itaat etti. Geri döndük; Köğmen ormanından beri geldik.
- 29 Kırgızlardan geri döndüğümüz (vakit) Türgiş hakanda haberci geldi. Sözü şöyle: Doğu hakanına karşı asker yürütelim demiş. yürütmez isek bizi hakanı cesur imiş, müşaviri bilge imiş. Kaçırır isek.
- 30 Bizi öldürecek demiş Türgiş hakanı dışarı (= sefere) çıkmış dedi. On ok milleti (de) kalmayıp dışarı çıkmış der. Çinlilerin de (hazır) askeri var imiş. Bu sözü işidüp hakanım ben eve (= vatana, yurda) doğru düşeyim dedi.
- 31 [Bu esnada] hatun (= Hanın karısı) yok olmuş idi. (= Ölmüş-tü) ona cenaze merasimi yapayım dedi. Ordu varın dedi. Altun ormanında oturun dedi. Su başı olarak Inel hakan (ile) Taraduş şad varsun dedi. Bana Bilge Tonyukuka dedi ki:

- : 𐰉𐰺𐰽𐰺𐰾 : 𐰫𐰺𐰽𐰾𐰢 : 𐰽𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰽𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽
- : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽
- : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽
- : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽
- : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽
- : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽
- : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽
- : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽
- : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽
- : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽
- : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽 : 𐰾𐰺𐰽𐰾𐰢𐰽

27

28

29

30

31

32

Bu askeri ilet dedi. Cezasını (Garp Türklerinin) gönlünce (= isteğin gibi) söyle; ben sana ne söyleyeyim dedi. Gelir ise köğ (?) toplanır. (13) gelmez ise dil haberini alıp oturdum. Altun ormanında oturduk.

32

33 üç körüg kişi k'lti s'abı bir k'g'arı sü t's'k'dı on 'k süsi k'alis'z t's'k'dı tir y'r'iş y'zıda tir'le'im t'm'iş ol s'ab'ig e's'd'ip k'g'ng'aru ol s'ab'ig it'm k'nd'y'n s'ab'ig y'na [s'ab].

34 k'lti ol'r'n tiy'n t'm'iş y'elme k'rgu 'd'g'üti urg'l b's'tma t'm'iş böğ k'g'n b'n'aru: 'nça 'yidm'iş; 'pa t'r'k'ng'aru i'çre s'ab idm'iş bilge toy'k'k 'y'ig ol öz ol 'nl'r.

35 sü yoril'm t'd'e'çi unam'n ol s'ab'ig e's'd'ip sü yoritd'im 'ltun y'iş'g yolsuz'n 'şd'im 'rt'iş üğ'üz'ig k'e'ç'is'z'in k'e'ç'd'im'iz tün k'ld'im'iz, bolçuka t'n önt'ürü t'ğ'd'im'iz.

BATI TARAFI

II

36 t'ig k'e'lürti s'abı 'nd'ag: y'r'iş y'zıda on tüm'n sü t'r'lti tir ol s'ab'ig e's'd'ip b'e'gl'r kop'n.

37 y'n'at'm 'rıg ob'utı y'e'ğ t'edi; b'n 'nça t'rm'n: b'n bilge toy'k'k 'ltun y'iş'g 'şa k'lt'im'iz 'rt'iş üğ'üz'ig

38 k'e'çe k'lt'im'iz k'lm'işi 'lp tidi tuy'm'dı t'n'ri um'ay id'k' y'r sub b'sa b'rti 'r'ınc n'ke t'z'rbiz.

33 Üç haberci kişi geldi. [Hepsinin] sözleri bir: Hakanı asker çıkardı On okların askeride kalmayıp dışarı çıktı der. Yarış ovasında toplanalım demişler. Bu sözü işidüp hakana doğru bu sözü (= haberi) gönderdim. Handan geri yine haber.

34 Geldi. Oturun diye demiş. Muhafızları, ateş kulelerini iyi koyun. Baskın ettirmeyin demiş. Böğü (?) hakan bana karşı böyle söylemiş. Apa Tarkana gizli söz (=haber) göndermiş. Bilge Tonyukuk ayıktır, kendi (herşeyi) anlar.

35 Asker yürütelim diyecektir (sakın) razı olmayın (14). Bu sözleri (= haberi) işidince asker yürüttüm. Altun ormanını yolsuz (yerinden) aştım, İrtiş nehrini geçitsiz (yerinden) geçtik. Gece (yürüyüşe) devam ettik. Bolçuya tan yeri ağarırken değdik.

BATI TARAFI

II

36 [Bir] dil getirdiler. Sözü şöyle: Yarış ovasında yüz bin asker toplandı der. Bu sözleri işidüp beylerin hepsi.

37 Geri dönelim. Ere (?) nefsi saklamak (15) yektir dedi. Ben (ise) böyle derim! Ben Bilge Tonyukuk Altun ormanını aşarak geldik. İrtiş ırmağını.

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

(𐰀) 𐰁𐰂𐰃𐰄𐰅𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

BATI TARAFI

II

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

: 𐰀𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

Geçerek geldik. (Buraya) gelenler (= düşmanlar) cesur dedi (= demişler); (bizim geldiğimizi ise) duymadılar. Tanrı, Umay kutsal yer, sular (bizim için onlara) gaflet verdi. Neye kaçarız (16).

- 39 *Üküş tıyın n'ke korkubiz az tıyın ne b's'n'lım t'g'lım tid'im t'g'di-
m'iz y'yd'im'iz 'kinti Üküş k[elti].*
- 40 *örtçe kız'p k'elti sü'n'ş'd'm'iz biz'nte 'ki uçı s'ın'rça 'rt'k 'rti t'nri
y'rl'k'd'k üç'n Üküş tıyın biz.*
- 41 *korkm'd'm'iz sü'n'ş'd'm'iz t'rduş ş'd' 'ra b'd'i y'yd'im'iz k'g'nin
tutd'm'iz y'bgusin ş'd'in.*
- 42 *'nda ö'rti 'liğçe 'r tutd'm'iz ol 'k tün bud'nın s'yu it'm'iz ol s'b'g
'ş'd'ip on 'k b'g'l'ri bud'nı kop.*
- 43 *k'elti yük'nti k'liğme b'g'l'erin bud'nın it'ip yığ'p 'z[ç?]a bud'n
t'z'm'ş 'rti; on 'k süsin sül'td'm.*
- 44 *biz y'me sül'd'm'iz 'nı 'rt'm'iz y'nçü 'ğ'z'ğ k'çe tin'si oğlu y't'igma
b'n 'liğ k(?) t'g'g 'rtü.*

CENUP TARAFI

- 45 *t'm'r k'p'gka t'ği irt'm'iz 'nda y'ndurt'm'iz in'e'l k'g'n'ka [k r m. lit[?]]
gka t'zik t'k r s i n . . .*

[1] Ben bu okunamıyan yerin her halde Temir kapıgka olduğunu sanıyorum.

- 39 (Onlar) çok diye niye korkarız. Az[ız] diye neye basılıalım. Taar-
ruz edelim dedim. Taarruz ettik, perişan ettik. Ertesi günü çok
geldiler.
- 40 Ateş gibi kızıp geldiler. Savaştk. Bizimkinden iki uçları (= ce-
nahları) yarından fazla idi. Tanrı irade ettiği için çok diye biz.
- 41 Korkmadık. Savaştk. Tarduş şad arada irtibat (17) temin etti.
(Düşmanı) perişan ettik. Hakanını tuttuk. Yabgusunu, şadını,
- 42 Orada öldürdüler. Elli kadar er tuttuk. Aynı gece milletin hepsine
haber gönderdik. Bu haberi işidüp On ok beyleri, milleti hep.
- 43 Geldiler. Baş eğdiler (itaat ettiler). Gelen beyleri, milleti tanzim
edüp yığıp azacık millet kaçmış idi. On ok askerini sevkettirdim.
- 44 Bizde asker sevkettik. Anıya erdik. İnci nehrini geçerek Tines
oğlu Yatıgmaya ben . . . tuğu . . .

: *JYYSJH' : H'QkH : 4F8Y>4Y>4J9H' : H'QkHM 39
: I M F k H H F Q : 4H * F D D : 4H * X E H : H * F H * Y E H
: J L Y Y M : F L Y F Q : J H H C H F Q : 4H * X Y M I : F H Y Q F H F D J L H Y M 40
H F Q : H'QkHMB : H'AM * H J H D F T Y H : F H Y * Q Y
: 4H * F D D : F * S : J Y * Y : I > * Y : 4H * X Y M I : 4H * F * H Y > J 41
: H'F * Y : H'F I > Y S D : 4H * F * Q > Q : H'F I > H
H'F I * > S : H'F H * J > : 4H * F * Q > Q : T J L E Y : F H Y Y M J * 42
J > J : F * > S : F T Y E Q > J : J X I : Y * Y J > : 4H * Q F : > D Y

H'F I F D J H F : H'F I * > S : H'F T Y E Q : J * Q Y Q : F H H B M Q : F H Y Q 43
H * X Y M I : H'F I M I * > : F H Y F H H : > * > S : J .
F J Y > F I H F H : J L Q : E H E M * Q : 4H * H Y F : 4H * X Y M I : J * Q H F Q 44
M H Y : Y * Q F E Y Q : J * Q * Q

CENUP TARAFI

J M Y H Y H F : 4H * Q Y > O D J * : 4H * H Y F : F E H : J H Y F H Y H H 45
... H'F Y J * Q : Q F H H : J H Y (Q F J . H Y H)

CENUP TARAFI

Demir kapiya kadar takip ettik. Oradan geri döndürdük. İnel ha-
kanı [Demirkapiya] Müslüman Araplara... 45

- 53 arkuu k²rgug ulg²rtd'm b²s'n'gma y²gıg k²lürir ²rt'm k²g²n'm'n sül²td'm'z t²nri y²rl'k²zu.
- 54 bu türk bud²nka y²r'kl'g y²gıg y²ltürm²d'm, tög²nliğ ²l'g yöğ²rt-m²d'm; ill²r'iş k²g²n k²zg²nm²s²r.
- 55 udu b²n öz²m k²zg²nm²s²r il y²me bud²n y²me y²k ²rt²çi ²rti k²zg²nd²k²n üç²n udug ²l'm k²zg²nd²k²m üç²n.
- 56 il y²me il boldı bud²n y²me bud²n boldı öz²m k²rı boldı'm ul²g boldı'm n²n y²rd²ki k²g²nliğ bud²nka.
- 57 bün²ği b²r ²rs²r, ne bunı b²r ²rt²çi ²rm²ş
- 58 türk bilge k²g²n 'li'ne bititd'm b²n bilge toy²k²k.

ŞİMAL TARAFI

II

- 59 ill²riş k²g²n k²zg²nm²s²r y²ş ²rti ²rs²r b²n öz²m bilge toy²k²k k²zg²nm²s²r b²n y²k ²rt'm ²rs²r.
- 60 k²p²g²n k²g²n türk sir bud²n y²rinte bod y²me bud²n y²me kişi y²me idi y²k ²rt²çi ²rti.

- 53 Arkuy (?) (ve) ateş kulelerini (19) büyüttüm (= çoğalttım). Basılacak olan düşmanı getirir idim. Hakanıma asker sevk ettirdik. Tanrı iradesile.
- 54 Bu Türk milletine silahlı düşman getirmedim. Damgalı (20) atı koşturtmadım. Elteriş hakan kazanmasa.
- 55 (Ona) uyarak ben kendim (de) kazanmasam el de millet de yok olacak idi. Kazandığı için (bende) uyarak kazandığım için.
- 56 Ülke yine ülke oldu. Millet yine millet oldu. (Artık ben) özüm ihtiyar oldum. Kocadım. (her) hangi (bir) yerde hakanlık (bir) millete.
- 57 (Baş olarak bir) serseri olsa, (bundan) ne felaket olacak imiş.
- 58 Türk bilge hakan ülkesine (bu yazıtı) yazdırdım. Ben bilge Tonyukuk.

ŞİMAL TARAFI

II

- 59 Elteriş hakan kazanmasa zahmet çekmiş (?) (21) olsa idi: Ben kendim bilge Tonyukuk da kazanmasam yok olsaydım.

ŞİMAL TARAFI II

53

54

55

56

57

58

ŞİMAL TARAFI

II

59

60

Kapagan hakan (ve) tü k müttehit (?) milletinin yerinde hem ce-maat, hem millet, hem insanlar sahipsiz kalacak idi. 60

61 iltirîş k^ag^an bilge toy^uk^uk k^azg^and^uk üçün k^ap^ag^an k^ag^an türk
sir bud^un yord^uk. . .

62 türk bilge k^ag^an türk sir bud^un'g oguz bud^un'g iğ'idü ol^urur.

61 Elterîş hakan (ve) bilge Tonyukuk kazandığımız için Kapagan
hakan, türk müttahit (?) milleti intişar etti.

62 (Artık şimdi) türk bilge hakan, türk müttehit (?) milletini, Oğuz
milletini iyi idare ediyor.

: ǰǰǰǰǰǰǰ : ǰǰǰǰǰǰǰ : ǰǰǰǰǰǰǰ : ǰǰǰǰǰǰǰ 61

(ǰ)ǰǰǰǰǰǰǰǰ : ǰǰǰǰǰǰǰǰǰ

: ǰǰǰǰǰǰǰ : ǰǰǰǰǰǰǰǰǰ : ǰǰǰ : ǰǰǰǰǰǰǰǰǰ 62

ǰǰǰǰ : ǰǰǰǰ

NOTLAR

(1) [2] *Kanın bolmayın* ibaresine bu şekilde bir mana vermek imkânsızdır. Herhalde *kanın* sözü aslında başka bir tarzda olmak gerekir. Elimde maatteessüf yazılın fotoğrafisi olmadığından bunu yazıt üzerinde araştırmak imkânını bulamadım. Maamâfih cümlelerin gelişinden bu sözün *kanın* değil *kansız* olması icap ettiği anlaşılmaktadır. O halde 𐰽𐰺𐰍𐰎 tarzında yazılan kelime 𐰽𐰺𐰍𐰎 biçiminde olacaktır. Böyle olursa mana anlaşıldığı gibi diğer yazıtlardaki bu tarzda ibarelerle aynıyet hâsıl olmaktadır.

(2) [2] *İçik*- sözü için Kâşgari'de şu izahat vardır:

[I, 167] اَزْ اِحْكَبِي = اى استلم الرجل فى الحرب ودخل الى الحرب الاخر طائعا

(3) [3] *Alkın*- için Kâşgari'ye de bakınız: I, 214. Burada *er alkındı* sözleri اذا مات الرجل وفى diye tercüme edilmiştir.

(4) [8] 𐰽𐰺 kelimesini Thomsen *andeg* diye okumaktadır. [Turcica, 95-96 not] Filhakika Thomsen'in bu mütaleası yerinde olabilir. Thomsen bu sözün yazıtla da geçtiğini de göstermektedir. [Aynı yer] Kâşgari'de de bu söz vardır [I, 144]. Fakat iki nokta bizi Thomsen'in bu mütaleasını kabul etmemeye sevk etmektedir: 1. Yazıtlarda *andeg* diye okunması lâzımgelen kelime 𐰽𐰺 şeklinde değil 𐰽𐰺𐰍𐰎 diye yazılmaktadır. Binaenaleyh 𐰽𐰺 şeklini *andeg* diye okumağa hakkımız yoktur. Çünkü 𐰽𐰺 harfi nd sesine tekabül ederse de 𐰽𐰺 harfi bu sesi vermemektedir. 2. İbare düşmanımız etrafta kuşlar gibi idi, bizde 𐰽𐰺 idik tarzındadır. Bu ibare bize Orhun yazıtındaki babam hakanın ordusu kurt gibi imiş; düşmanı koyun gibi imiş [I D 12-II D 11] cümlesini hatırlatmaktadır. Düşman bir şeye benzetilince kendileri de bir nesneye benzetildiği nazarı dikkate alınınca bu sözün *andeg* değil bir vasıf olması gerekir. Rus âlimi Malov da bu bakımdan hareket ederek bu sözün herhalde bir vasıf olacağını aramış ve Kâşgari'de اَمْدَكْ sözünü zikretmiştir [I, 97]. Bu sözü Kâşgari ebleh diye tercüme etmektedir. Mes'ut yaşadıklarını, milletin boğazı tok olduğunu söyledikten sonra düşmanları kuşlara, kendilerini de aptala benzetmekte hiçbir man-tikî seyir bulunamaz.

Halbuki bu harf sarîh olarak görüldüğü gibi 𐰽𐰺 yani nd değil 𐰽𐰺 yani s veya ş harfidir. O halde bir seg veya şeg diye kelime aramamız gerektir. Malov bu ciheti de göz önünde tutarak bir *şeg* diye söz kaydetmiştir [Bulletin de l'Académie des sciences de l'URSS, 1929, s. 806]. Malov'un bu mütaleası varid olmakla beraber biz Kâşgari'de müteyakkız manasına gelen bir kelime bulduk. Kâşgari سَقْ sözünü müteyakkız adam diye tercüme etmektedir. O halde bu kelimeyi müteyakkız diye kabul eder isek cümlelerin manası sarîh olarak çıkmaktadır. Burada varit olabilecek bir itiraz bu kelimenin سَقْ değil سَكْ olması lâzımgeldiği tarzında olabilir [I, 279].

(5) [12] *Ötün*- için Kâşgari'ye de bakınız: I, 173.

(6) [18] Türk budun olurgalı, türk kagan olurgalı Şantung balıka, taluy üğüzke teğmiş yok ermiş ibaresini Thomsen Türk milleti fütuhat için, Türk hükümdarı hükümdarlığı için Şantung şehirlerine, denize kadar ilerlemiş, yok ölmüş diye tercüme etmektedir. Ben ise Türk milleti oldu olalı, Türk hakanı oldu olalı Şantung şehirlerine, dinize (kadar) değdiği yok imiş diye tercüme ettim. Burada teğmiş yok ermiş değdiği yok imiş demektir. Eğer yok ölmüş manası kasdedilmiş olsa idi yok ermiş değil yok bolmuş denirdi.

(7) [19] *St*- için Kâşgari'ye de bakınız: III, 188.

(8) [20, 21, 29] *Kaçnan erser ölürteçi-kök* ibaresindeki *kaçnan* sözü yine aynı tarzda 29 uncu satırda da geçmektedir. Ben bu kökü *kaçın*- fiili ile alâkadar bularak tercüme etmekteyim.

(9) [23] *Tu*- için Kâşgari'ye de bakınız: III, 187.

(10) [24] *Unç* için bakınız: Turcica, 88 not. Aynı söz Kâşgari'de اَنْطَمِنُ السَاكِنُ şeklinde mevcut olup اَنْطَمِنُ diye tercüme edilmektedir III, 323.

(11) [25] *Aklat*- fiili Kâşgari'de aglat- şeklinde mevcuttur: I, 223.

(12) [26] *Yobal*- için Kâşgari'ye bakınız: III, 55.

(13) [32] *Ökül*- Kâşgari'de vardır: I, 172.

(14) [35] *Una*- için Kâşgari'ye de bakınız: III, 193.

(15) [37] *Obut*- fiili Kâşgari'de de vardır: I, 178. Fakat burada اَبْتَقْ diye hareketlenmektedir.

(16) [38] *Tez*- için Kâşgari'ye de bakınız: II, 8.

(17) [41] *Ba* - için Kâşgarî'ye de bakınız: III, 189.

(18) [48] *Eğrit* - fiilini Thomsen tercüme edememiştir. Ben Kâşgarî'de bir *اَكْرِمَاك* fiili buldum ki manası deruhte etmek, üzerine almaktır [I, 220. Thomsen, Turcica, 67-69]. Bu söz burada da tam tekaül etmektedir. Kelimenin bu şekilde harekelenmiş olmasını müstensih veya naşie de atfedebiliriz. Zaten kitabı tekrar asıl yazma ile esası bir surette mukayese etmek zarureti vardır.

(19) [53] *Kargu* sözünü ne Radloff ve ne de Thomsen tercüme edememiştir. Kelime *قَرُغُو* veya *قَرُغُو* şeklinde Kâşgarî'de vardır. Şu suretle izah edilmektedir: Dağ üzerinde veya yüksek bir yerde minare şeklinde yapılan binadır ki, düşmanın geldiğini anlatmak ve herkes silâhını almak için üzerinde ateş yakılır. I, 356; III, 183. O halde Bizanslılarda da mevcudiyetini bildiğimiz ateş kuleleri mevzuu bahis olduğu anlaşılmaktadır.

(20) [54] *Töğün* sözünü Thomsen dizgin diye tercüme etmek istemiştir. Kelimeyi Kâşgarî şöyle izah etmektedir: I, 347. *تَكُونُ - الوسم والكي*. Burada bir âdet meydana çıkmaktadır: Malûmdur ki: hayvanlara damga vurulurdu. Bu âdet bugün dahi vardır. Anlaşılan bu damgalı atlar harbe sokulmaz, yalnız büyük bir zaruret olursa bunlar da kullanılırdı.

(21) [59] *ID* kelimesini Thomsen *yok* gibi okumak istiyor veya öyle tercüme ediyor. İbare şöyledir: *Elteriş kagan kazganmasar yuş erti erser*. Buradaki yuş sözünü Kâşgarî *الزحمة* diye gösteriyor. III, 3.

Yalnız kelimeyi şöyle *يُشِن* tarzında harekelediği için kelimenin tam telâffuz şekli bence vazih değildir.

Şurasını da gözönünde tutmak gerekir ki cümlenin devamında yok sözü geçmekte olduğundan Thomsenin mütaleası da yerinde olabilir.

ONGİN YAZITI

ONGİN YAZITI

Bu yazıt 1891 yılında Yadrintseff tarafından bulunmuştur. Yazıt Ongin ırmağı civarında bulunduğu için bu namla adlanmıştır. Bu ırmağın bir kolu olan Taramel'in kenarında bulunmaktadır. Manitu dağı civarında olan bu yazıt Taçam (?) adlı birk Türk beyine ait olup metinde Elteriş ve Kapagan hanların isimleri de zikrolunduğuna göre VIII inci yüz yıla aittir.

Yazıtta kayıt olunan S b ra hanın adını hernekadar Radloff Sabra diye okuyor isedę bunu Samoïlovitch'in de söyledediğı gibi her halde İşbara diye okumak gęrektir. Başta i seslerinin daima yazıldığını biliyor isekte yazıtta birkaç yerde bu cihete dikkat edilmediğinden bu isim de aynı şekilde dikkatsizlik eseri olarak yazılmıştır. [Bakınız: satır 10 ve 11 işiğ sözlerine.]

Bu yazıt hakkında Thomsen haklı olarak şu satırları yazmaktadır:

«Ma connaissance de cette inscription si mal conservée et si obscure se fonde exclusivement sur l'édition de M. Radloff et les reproductions publiées dans son Atlas der Alterthümer der Mongolei, pl. XXVI et LXXXIII, je préfère ne donner que son texte et sa traduction, sans en pouvoir garantir la justesse dans tous les détails.» Turcica, S. 38-39.]

Bizim de elimizde yalnız Radloff'un metni bulunduğu için bununla iktifaya meçbur kaldık.

CEPHE TARAFI

- 1 çüm'iz ²pam'iz y²m'ı k²g²n tört bul²n'ig k²sm'ş, yıgm'ş, y²ym'ş, b²sm'ş, ol k²n yok bolt²kda k²sre ¹l yitm'ş, içg²nm'ş, k²ç'şm'ş...
- 2 k²g²nl²d²k k²g²n'n içg²n'ı idm'ş türk bud²n önr²e kün tog²s'k²na k²sre kün b²t²s'k²na t²gi b²r²ye t²bg²çka y²r²ya yış [ka t²g²]. . . .
- 3 ²lp ²r'n b²lb²l k²sdi, türk bud²n ²t'ı y²k bolu b²rm'ş ²rti, türk bud²n yitm²z²n t²y²n yol²k ²rm²z²n t²y²n üze t²nri t²r ²rm'ş
- 4 k²p²g²n ²ltr'ş k²g²n ²l²ne kil²nd²m. ²l ²tm'ş y²bg²u oğlu ²şb²ra t²mg²n çur yuga in²si b²lge ²şb²ra t²mg²n t²rk²n y²mg²l'ig b²ş y²tm'ş ²çim ²tum
- 5 bu t²bg²çda y²r²ya t²g² og²uz ²ra y²ti ²r²n y²g² bolm'ş ²k²n'm b²ga t²nr²ken y²n ²nda yor²m'ş işiğ² küç²n b²rm'ş
- 6 t²nr²k²n ke işiğ² b²rt²n t²y²n y²r²lik²m'ş ş²d ²t²g² ²nda b²rm'ş bolt²kda tok²uz og²uz t²g² y²g² ²rm'ş b²d²k ²rm'ş t²nr²k²n yor²[m'ş]
- 7 y²biz b²tbiz ²z²g² ökb²ş²ğ² köit²g² irti sül²tim. t²r ²rm'ş. ²mti b²g²l²r²me t²r ²rm'ş b²z ²zb²z t²y²n k²rk²[m'ş]
- 8 ²k²n'm ş²d ²nça öt²nm'ş: t²nr²k²n ²lm²z²n t²y²n
d²n ²nda b²rm²z²ne t sol(?)

CEPHE TARAFI

- 1 Ecdadımız Yarı hakan dört tarafı kısımış, yenmiş, yaymış, basmış. O han yok olduktan sonra ülke sukuta uğramış, münkariz olmuş, kaçışmış...
- 2 Hakanlık [olan] hakanı münkarız olmuş (1) Türk kavmi öne gün doğusuna, arkaya gün batsına kadar, beride (= cenup ta) Çine, ötede (= şimalde) ormana [kadar].
- 3 Cessur adamlarını balbal kıldı. Türk kavmi (nin) adı yok olu- vermiş idi. Türk kavmi batmasın diye feda olmasın (1) diye üstteki Tanrı (= Gök) der imiş..
- 4 Kapagan Elteriş hakan ülkesine tayin olundum. Ülke düzeltmiş Yabgu oğlu Işbara Tamgan çur (Yoga?) un küçük kardeşi Bilge Işbara Tamgan Tarkan (ile?) ceman altmış beş akrabam (2)
- 5 Bu Çinde öteye (= şimale) doğru Oguzlar arasında yedi er düş- man olmuş (?) babam Baga Tenriken (3) (yin?) orada yürümüş, işini gücünü vermiş.

CEPHE TARAFI

- 1 :İKDD:İKYYFD:İKİD:YVJ2:KTNK:YFHFD:KŞJ:T:KŞNL 1
...İKYLH:İKJYLF:İKHFGY:JTYF:JŞJ:J2J:J2D)JHJ:İKİJ
- 2 :HNF:JTYM:JŞJ2JTYMK:İKXF:FDYLF:HDYH:JXJYH 2
:JHLYŞJ:JYTY:İFH:JYHŞJ:HNF:JTYF:JYHLYŞJ
.....(İFHJH)YTY:JYHD
- 3 :TKT:İKJ2:J2J:JDFJ:JŞJ2:JTYMK:İŞJ:J2J:HNF:J 3
:JKM:HKH:HKŞTYJ2J:HKH:HKŞKTY:JŞJ2:JTYMK
.....İKTYT:HTYH
- 4 :JKJ:İJŞJ:YTYD:İKHY:ŞJ2J:JY:JYHLYHY:JYH 4
:JHYŞ:JYŞJ:JKJ:JFY:İHF:JYD:YLYŞŞ
.....İŞJ:ŞJ:İKŞJ:İŞJ:YJŞD
- 5 :İKJ2J:TYD:HTTKY:JKY:KŞYŞ:JYHD:JŞLYŞJ:J2 5
.....İKTY:HKNF:İF:İKHYD:J2:HK:HKTYH:JYŞJ:ŞYH
:İKTY:J2:YŞJ:İKHJD:HKH:HKTY:İF:JY:HKTYH 6
:HKTYH:İKTY:BXŞ:İKTYD:İŞJ:KYŞ:KJŞ:JŞJ2J2J
.....YD
- 6 :İKTYH:KHYM:İHTT:İKTYN:İHNLYH:KŞŞŞŞŞ 7
.....HJ2J:HKH:KŞH:KŞY:İKTYH:İKTYYŞ:İŞŞ
- 7 Fena, kötüyüz. Azı, çoğu gördük idi. Asker sevk ettim der imiş.
- 8 Babam Şad böylece arzetmiş: tenriken almasın diye.... Orada vervesin.. 8